

Beginnende geletterdheid: geen vanzelfsprekendheid

JUDITH STOEP

Beginnende geletterdheid lijkt zo'n vanzelfsprekendheid: kinderen die spelenderwijs leren wat de functie is van geschreven taal. Toch is het zo dat niet alle kinderen in het Nederlandse basisonderwijs hetzelfde presteren op dit aspect. In dit artikel wordt nagegaan hoe de stimulering van geletterdheid verloopt, zowel thuis als op school, en wat de uitkomsten ervan zijn. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen kinderen uit hogere en lagere sociaal-economische groepen en allochtone kinderen. Ook worden de rollen van leerkrachtoordelen en ouderbetrokkenheid belicht, die mede de prestaties van de kinderen voorspelen.

Leren lezen: een groeiperspectief

Beginnende geletterdheid is een begrip dat zijn intrede heeft gedaan in het Nederlandse onderwijsdenken halverwege de jaren negentig, dankzij publicaties van Verhoeven (1994) en Bus (1995). Het omvat de kennis die kinderen vanaf hun geboorte opdoen over geschreven taal, nog voordat ze in groep drie formeel onderwijs krijgen in het lezen en schrijven. Internationaal onderzoek van onder andere Snow (1983) heeft in het verleden al aangetoond dat de vroege kennis over geschreven

taal de latere leesvaardigheid van kinderen positief beïnvloedt. De stimulering van beginnende geletterdheid is een vaak natuurlijk verloopend proces dat wordt ingezet in de thuissituatie van het kind. In groep één en twee (het oude kleuteronderwijs) krijgt het vervolgens ook aandacht in de vorm van een speelse oriëntatie. De thuissituatie van het kind is een belangrijke voorspeller voor de vaardigheid in beginnende geletterdheid; met name het opleidingsniveau van de moeder speelt hierbij een rol.

Uitdagende omgeving

In de thuisomgeving van het kind zijn er kansen te over om kennis op te doen over geschreven taal. Het voorlezen van prentenboeken neemt hierbij een belangrijke plaats in. De gesprekken die tussen ouder en kind ontstaan over het boek leveren het kind belangrijke informatie over verhaalopbouw, maar ook het schriftprincipe: namelijk dat je een boodschap niet alleen kunt uitspreken, maar ook kunt opschrijven. Wanneer de ouder daarnaast bij het voorlezen inspeelt op het ontwikkelingsniveau en de interesses van het kind, en de wereld van het boek

verbindt met de wereld van het kind, ontstaat er een situatie waarin het kind nieuwe kennis kan opdoen, en bijvoorbeeld zijn of haar woordenschat kan vergroten. Andere geschreven materialen in de omgeving van het kind (denk daarbij aan reclamefolders, tijdschriften) geven het kind informatie over het belang van geschreven taal. Ook pogingen om de eigen naam te schrijven kunnen worden gezien als de eerste stappen op weg naar geletterdheid.

De stimulering van beginnende geletterdheid in de vroege jaren van het basisonderwijs kent vele vormen. De volgende aspecten zijn hierbij van belang:

- Een leeromgeving die op geletterdheid is ingericht en waarin kinderen in bijvoorbeeld een lees/schrijfhoek kunnen experimenteren met geschreven taal;
- Voorlezen van prentenboeken op een uitdagende, interactieve manier;
- Grote nadruk op het oefenen van mondelinge vaardigheden;
- Stimuleren van fonologisch en metalinguïstisch bewustzijn; hiermee worden de mogelijkheden bedoeld om klanken te onderscheiden en om op een abstract niveau na te denken over taal (bijvoorbeeld door te rijmen).

Onderzoeksvragen

Sinds jaar en dag is het een algemeen gedeelde opvatting dat het risico op achterlopende schoolse prestaties het grootst is bij leerlingen uit gezinnen met een lage sociaal-economische status en een niet-Nederlandse culturele achtergrond. Daarbij ligt de nadruk op vermeende tekorten en/of achterstanden in taal- en leesvaardigheidsontwikkeling. De aanname bij deze achterstanden luidt echter steeds dat status (opleiding en beroep van de ouders) en etniciteit direct de prestaties van leerlingen kunnen beïnvloeden. Bevindingen

van onder andere Sonnenschein, Brody en Munsterman (1996) en Serpell (1997) hebben aangetoond dat dit een kortzichtige voorstelling van zaken is. Het grootschalige onderzoek dat hierna beschreven wordt, heeft tot doel inzicht te verwerven in de wijze waarop status en etnische achtergrond van invloed zijn op de kwaliteit van onderwijs dat kinderen uit de onderscheiden cultureel-etnische groepen ontvangen en welke voorspellende factoren er zijn om een succesvolle groei in taal en (beginnende) geletterdheid door te maken. Het onderzoek geeft antwoord op drie centrale onderzoeksvragen (Stoep, 2008).

- Hoe verloopt de stimulering van beginnende geletterdheid van kinderen uit verschillende lagen van de Nederlandse bevolking, op school en in de thuissituatie?
- Wat zijn de overeenkomsten en verschillen in ontwikkeling van geletterdheid tussen allochtone kinderen en kinderen uit hogere en lagere sociale milieus in samenhang met de groei van hun taalvaardigheid?
- Welke rol spelen ouderlijke betrokkenheid bij school en de verwachtingen van leerkrachten in de kansen voor en opbrengsten van beginnende geletterdheid?

Opzet

Om deze vragen te beantwoorden, zijn twee onderzoeken verricht. In het eerste onderzoek werden een jaar lang 586 kinderen uit groep één en twee op scholen met een groot percentage achterstandsleerlingen gevolgd. Het tweede onderzoek betrof een drie jaar durende longitudinale studie bij 867 kinderen, van wie gegevens zijn verzameld vanaf groep één. Parallel aan dit onderzoek vond een dieptestudie plaats waaraan 42 ouders deelnamen, die eveneens in het longitudinale onderzoek participeerden.

De instrumenten die voor deze twee onderzoeken gebruikt werden, kenden een

bepaalde mate van overlap. Zowel in het eerste als het tweede onderzoek zijn taken op het gebied van rijmen, boekoriëntatie en fonologisch bewustzijn gebruikt om de beginnende geletterdheid van de kinderen in kaart te brengen. Daarnaast werden er audio-opnames gemaakt van voorleesinteracties in de klas. In het driejarige, longitudinale onderzoek kon daarnaast gebruik gemaakt worden van de normeringgegevens van de herziene Taaltoets Alle Kinderen (Verhoeven & Vermeer, 1998) van het Cito. Er zijn bij de kinderen in groep drie testen afgenomen voor technisch en begrijpend lezen. Aan leerkrachten en ouders zijn daarnaast vragen voorgelegd over hun visie en handelen in stimulering van geletterdheid en oordelen over ouderbetrokkenheid. De diepteststudie bestond uit uitgebreide ouderinterviews en opnames van een voorleesinteractie tussen ouder en kind.

Resultaten

Uit analyses van de voorleesinteracties in groep één en twee bleek dat leerkrachten bij het voorlezen veel nadruk leggen op enerzijds het benoemen van illustraties en anderzijds het leggen van verbanden tussen de tekst van het verhaal en de wereld van het kind. Ongeveer een kwart van de sessies is interactief te noemen. De kinderen met een interactief voorlezende leerkracht gingen meer vooruit op taal en geletterdheid. De verschillen tussen testcores van de kinderen konden niet worden verklaard door de methode die de leerkrachten gebruikten om geletterdheid mee te stimuleren. Ook bleek dat er in de lestijd relatief weinig ruimte was voor activiteiten gericht op lezen en schrijven.

Allochtone kinderen hebben aan het eind van groep twee een achterstand in taal en beginnende geletterdheid. De grootste ver-

schillen zien we bij taken die aspecten van de woordenschat van de kinderen meten. De gezinsfactoren die van belang lijken te zijn voor de resultaten van de kinderen zijn de opleiding en de sociaal-economische status van de ouders, de verwachtingen die ouders hebben ten aanzien van de prestaties van hun kind, en hun eigen leesgedrag. Verklarende factoren met betrekking tot de leerkracht zijn de mate waarin de leerkracht interactief voorleest, de ervaring die de leerkracht heeft met allochtone leerlingen, en de tijd die de leerkracht in de klas besteedt aan beginnende geletterdheid.

In het proefschrift wordt een model geformuleerd voor de samenhang tussen taalvaardigheid en beginnende geletterdheid. Padanalyses laten zien dat dit model zowel op autochtone als allochtone kinderen van toepassing is. Met een padanalyse kan duidelijk gemaakt worden hoe sterk de verbanden zijn tussen testen en de concepten die die testen zouden moeten bemeten, in dit geval taalvaardigheid en (beginnende) geletterdheid. De testen die afgenomen zijn in het kader van dit onderzoek zijn blijkens de analyses inderdaad geschikt om de concepten mee in kaart te brengen. De padanalyses laten verder zien dat er een sterk longitudinaal verband is: eerder behaalde scores zijn belangrijke voorspellers voor de scores op een later moment. Dit gaat met name op voor de taalvaardigheid van de kinderen. Maar ook de beginnende geletterdheid van kinderen aan het eind van groep één is van voorspellende waarde op scores die aan het eind van de kleuterperiode worden behaald, en de scores op aanvankelijk lezen in groep drie. Er worden verschillen tussen alle groepen geconstateerd in taalvaardigheid en beginnende geletterdheid op de geobserveerde tijdstippen. In groep drie zien we geen verschillen in scores voor technisch lezen. Op het aspect van begrijpend lezen echter lopen allochtone kinderen wel achter

Leerkrachtverwachtingen

In het onderzoek is dieper ingegaan op de aspecten leerkrachtverwachtingen en ouderbetrokkenheid. Publicaties van onder andere Bakker (1984) en Jungbluth (1984) hebben eerder al laten zien dat de oordelen van leerkrachten over de betrokkenheid van ouders bij school van invloed kunnen zijn op de prestaties van leerlingen. Dat blijkt ook in dit onderzoek het geval te zijn. Uit de antwoorden op de vragenlijst blijkt dat er slechte overeenstemming is tussen ouders en leerkrachten over de wijze waarop ouders betrokken zijn bij school: allochtone ouders worden onderschat, terwijl ouders uit hogere sociale milieus door leerkrachten worden overschat in de ondersteuning die zij hun kind bieden. En juist de leerkrachtoordelen blijken mede voorspeller te zijn van de toetsresultaten van de kinderen aan het eind van groep twee.

De resultaten uit de onderzoeken die hier zijn samengevat leveren aanwijzingen voor de volgende gedachtegang. Leerkrachten heb-

ben oordelen over de mate van betrokkenheid van ouders. Die oordelen lijken met name te maken te hebben met de sociaal-economische status en etniciteit van de ouders. Op basis van deze oordelen formuleren leerkrachten verwachtingen over de prestaties van kinderen. In het onderzoek kunnen we zien hoe die verwachtingen worden vertaald naar aandacht die de leerkracht besteedt aan beginnende geletterdheid. In kleutergroepen met veel allochtone leerlingen zien we dat er significant minder tijd besteed wordt aan oriëntatie op geschreven taal dan in andere groepen één/twee. Dat duidt erop dat allochtone kinderen minder kansen krijgen om kennis op dit terrein op te doen, en dit komt tot uiting in lagere toetsresultaten. Dat lijkt op het eerste gezicht geen consequenties te hebben voor de technische leesresultaten van de allochtone kinderen. Kijken we echter naar de scores op begrijpend lezen, dan zien we dat zij achterlopen aan het eind van groep drie (zie Tabel 1). En juist het kunnen begrijpen van teksten is een aspect van het schoolse

	HOOG SES		LAAG SES		ALLOCHTOON		F	p
	M	SD	M	SD	M	SD		
Technisch lezen 1 (150 items)	41,91	19,08	36,81	17,33	40,43	19,95	(2, 470) = 1,915	n.s.
Technisch lezen 2 (150 items)	27,21	17,61	22,92	17,03	26,83	17,81	(2, 470) = 1,732	n.s.
Begrijpend lezen (140 items)	98,34	7,53	94,33	9,30	93,34	7,81	(2, 123) = 4,731	< .01

Noot. M=gemiddelde; SD=standaard deviatie; SES=sociaal economische status; n.s.=niet significant.

Tabel 1: Gemiddelden en standaard deviaties voor technische en begrijpend lezen van kinderen uit hogere en lagere sociaal- economische groepen en allochtone kinderen aan het eind van groep drie

functioneren dat in belangrijke mate het succes bepaalt van het kind en diens mogelijkheden om door te stromen naar hogere vormen van vervolgonderwijs.

Aanbevelingen

Om recht te doen aan de capaciteiten die kinderen uit alle sociale klassen bezitten om geletterd te worden, doen we de volgende voorstellen. Leerkrachten zouden beter geïnformeerd moeten worden over de wijze waarop ze kunnen omgaan met verschillen in de klas en hun aanbod kunnen afstemmen op de potenties van het kind. Een betere inbedding van de Tussendoelen beginnende geletterdheid (Verhoeven, Aarnoutse, De Blauw, Boland, Vernooij & Van het Zandt, 1999), geformuleerd door het Expertisecentrum Nederlands, zou ertoe moeten leiden dat leerkrachten al in een vroege fase van het onderwijs betekenisvolle taalleersituaties kunnen creëren. Daarnaast zouden leerkrachten zich meer bewust moeten zijn van hun eigen attitudes en vaardigheden en de invloed die daarvan uitgaat op de prestaties van de kinderen. Alle kinderen zouden profiteren van een aanpak waarbij hun ontwikkeling in taal en geletterdheid zorgvuldig gevolgd wordt, zodat de leerkracht daarbij in zijn of haar aanbod op de juiste manier kan aansluiten. Om de ouderbetrokkenheid van met name allochtone ouders te bevorderen zou het gezinsportfolio kunnen worden gebruikt, dat een brug zou kunnen slaan tussen de culturen van school en thuis. Deze ideeën vindt u concreet uitgewerkt in de Taallijn (Stoep & Van Elsäcker, 2005).

LITERATUUR

Bakker, J. (1984). *De leerkracht en de slechte leerling; een studie naar inhoudelijke en structurele aspecten van de oordeelsvorming van leerkrachten*. Academisch Proefschrift: Katholieke Universiteit Nijmegen.

Bus, A. (1995). *Geletterde peuters en kleuters*. Amsterdam: Boom.

Jungbluth, P. (1984). Herkomstmilieu en sekse van leerlingen in relatie tot leerkrachtverwachtingen; impliciete selectie in het basisonderwijs? *Pedagogische Studiën*, 61, 402-411.

Serpell, R. (1997). Literacy connections between school and home: How should we evaluate them? *Journal of Literacy Research*, 29, 587-616.

Snow, C. (1983). Literacy and language: Relationships during the preschool years. *Harvard Educational Review*, 53, 165-189.

Sonnenschein, S., Brody, G., & Munsterman, K. (1996). The influence of family beliefs and practices on children's early reading development. In L. Baker, P. Afflerbach, & D. Reinking (Eds.), *Developing engaged readers in school and home communities* (pp. 3-20). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Stoep, J. (2008). *Opportunities for early literacy development: Evidence for home and school support*. Academisch Proefschrift: Radboud Universiteit Nijmegen.

Stoep, J., & Elsäcker, W. van (2005). *Peuters interactief met taal; De Taallijn VVE: Taalstimulering voor jonge kinderen*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

Verhoeven, L. (1994). *Ontluikende geletterdheid*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Verhoeven, L., Aarnoutse, C. (Red.), Blauw, A. de, Boland, T., Vernooij, K. & Zandt, R. van het (1999). *Tussendoelen beginnende geletterdheid; Een leerlijn voor groep 1 tot en met 3*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

Verhoeven, L., & Vermeer, A. (1998). *Taaltoets Alle Kinderen*. Arnhem: Cito.

JUDITH STOEP (Nijmegen, 1968) is senior onderzoeker PonTeM/KEG-ViataalGroep, Nijmegen/Sint Michielsgestel. Zij studeerde Taal- en Literatuurwetenschappen aan de Universiteit van Tilburg, en promoveerde dit jaar aan de Radboud Universiteit Nijmegen in de Sociale Wetenschappen op het proefschrift 'Opportunities for early literacy development: Evidence for home and school support'. Ze is medeauteur van de Taallijn VVE, een werkwijze voor taal en beginnende geletterdheid gericht op peuterspeelzalen, zie www.detaallijn.nl. Voor meer informatie over haar werk en publicaties: zie www.pontem.nl, e-mail j.stoep@pontem.nl